



Presenting a Model for Cultivating Children's Thinking Based on Islamic Epistemology in the Philosophy for Children Program

✉ **Mojgan Gheysari Ramazanian**  / Ph.D. in the Philosophy of Education, Payam-e Noor University, Tehran, Iran
mj.qeisari@gmail.com

Marjan Ma'soomifard / Associate Professor, Department of Educational Sciences, Payam-e Noor University, Tehran, Iran
dr.masoomifard@pnu.ac.ir

Sadegh Rezaee / Associate Professor, Department of Educational Sciences, Amin University, Tehran, Iran
sadeghrezaee61@apu.ac.ir

Mehdi Mahmoodi / Associate Professor, Department of Educational Sciences, Payam-e Noor University, Tehran, Iran

Received: 2024/06/29 - Accepted: 2024/10/01

mahmodi86@pnu.ac.ir

Abstract

This study aimed to present a model for cultivating children's thinking based on Islamic epistemology within the Philosophy for Children program. The qualitative method and content analysis were utilized in the research. Data collection instruments included systematic literature reviews and semi-structured interviews. To determine the validity of the questionnaire, content and construct validity were assessed, while Cronbach's alpha and composite reliability were used to measure reliability. The results confirmed the instrument's validity and reliability. Data analysis was conducted through thematic analysis using MAXQDA software, encompassing basic, organizing, and global themes. Findings showed that cultivating children's thinking in P4C, grounded in Islamic epistemology, comprises 159 indicators, 32 components, and 7 dimensions including 1. Moral development of the child and understanding value-based issues, 2. Fostering rational, logical, and rational thinking, 3. Intuitive and philosophical perspectives, 4. Enhancing political and economic understanding 5. Advancing epistemological and ontological comprehension 6. Disciplining and educating the child, and 7. Understanding theology. The model also emphasizes creating an open environment for discussion and critique, encouraging questioning and deep thinking, presenting Islamic philosophical issues in simple language, promoting critical thinking and multifaceted understanding, and nurturing abstract thinking abilities.

Keywords: cultivating children's thinking, philosophy for children education, Islamic epistemology.

ارائه الگوی پرورش تفکر کودک بر مبنای معرفت‌شناسی اسلامی در برنامه آموزش فلسفه برای کودکان

mj.qeisari@gmail.com

dr.masoomifard@pnu.ac.ir

sadeghrezaee61@apu.ac.ir

mahmodi86@pnu.ac.ir

مژگان قیصری رمضان‌یان / دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

مرجان معصومی‌فرد / دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

صادق رضایی / دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه امین، تهران، ایران

مهدی محمودی / دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۰۹ - پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۰

چکیده

این پژوهش با هدف ارائه الگوی پرورش تفکر کودک بر مبنای معرفت‌شناسی اسلامی در برنامه آموزش فلسفه برای کودکان انجام پذیرفت. روش پژوهش کیفی و بر حسب تحلیل محتوا بود. ابزار گردآوری داده، مرور سیستماتیک ادبیات و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بود. به‌منظور تعیین روایی پرسش‌نامه از روایی محتوایی و سازه، و برای محاسبه پایایی نیز از ضریب آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی استفاده شد، که نتایج بیانگر روا و پایا بودن ابزار بود. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها، تحلیل مضمون شامل مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر با نرم‌افزار مکس کیودا بود. یافته‌ها نشان دادند که پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه برای کودکان بر مبنای معرفت‌شناسی اسلامی شامل ۱۵۹ شاخص، ۳۲ مؤلفه و ۷ بُعد «اخلاقی شدن کودک و فهم مباحث ارزشی»، «ایجاد تفکر عقلی، استدلالی و منطقی»، «دیدگاه شهودی و فلسفی»، «ارتقای درک سیاسی و اقتصادی»، «ارتقای درک معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی»، «تأدیب و تربیت کودک» و «درک خداشناسی» بود؛ همچنین شامل ایجاد فضای آزاد برای بحث و انتقاد، تشویق به پرسش و تفکر عمیق، ارائه مسائل فلسفه اسلامی به زبان ساده، ترغیب به تفکر انتقادی و درک چنگدانه، و توجه به توسعه قدرت تفکر انتزاعی بود.

کلیدواژه‌ها: پرورش تفکر کودک، آموزش فلسفه برای کودکان، معرفت‌شناسی اسلام.

روش فلسفه در بحث درباره موضوع و مسائل، روش عقلی و فکری استدلالی است و دین اسلام نیز یکی از راه‌های فهم معانی و مقاصد خود را تعقل دانسته است. آیات و روایات بسیاری نیز بر حجیت عقل تأکید کرده‌اند و در هیچ مکتبی به اندازه اسلام به تجلیل و تکریم عقل و تفکر پرداخته نشده است. آیات و روایات فراوانی بر امر تفکر و تعقل تأکید ورزیده‌اند، مانند: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» (یوسف: ۲)؛ این قرآن مجید را ما به عربی فصیح فرستادیم؛ باشد که شما (به تعلیمات او) عقل و هوش یابید.

در پی تمایل به تغییر نگاه در زمینه تعلیم و تربیت، «فلسفه برای کودکان» به عنوان جنبش تربیتی نوظهور با هدف تقویت و بالا بردن مهارت استدلال، داور و قدرت تمیز در کودکان مطرح شد. «فلسفه برای کودک» موضوع نسبتاً جدیدی است و بیش از چهار دهه از طرح آن نمی‌گذارد. آموزش فلسفه برای کودکان یک اقدام آموزشی است که به بهبود تفکر کودکان می‌پردازد. این روش آموزشی یک روش تفکر مباحثه‌ای است که با ۲۵ قرن دیدگاه‌های فکری گوناگون ارتباط دارد. آرای که ماهیت علم، ویژگی یک زندگی خوب و پرورش خرد را مورد مطالعه قرار می‌دهند. سقراط راه فرار از جهل و نادانی را در خودشناسی می‌داند و می‌کوشید که به دیگران در زمینه خودشناسی کمک کند. وی مسیر دانایی را در شناخت نادانی قرار داد. فلسفه به معنای علاقه‌مندی به خرد، بهترین راه برای پرورش عقلانیت است. در حدود نیم قرن پیش، درک این نکته لیپمن را وادار به تفکر درباره انجام دادن اصلاحاتی در نظام آموزش و پرورش کرد. او با مطالعه فعالیت‌های دیویی، ویگوتسکی، مید و ویتگنشتاین، تلاش کرد که با ترویج آموزش تفکر فلسفی به دانش آموزان، موضوع تفکر انتقادی، مستدل و منطقی را در آنها تقویت کند. لیپمن اعتقاد دارد، چنانچه کنجکاوی طبیعی کودکان و میل آنان به دانستن درباره جهان را با فلسفه مرتبط کنیم، می‌توانیم کودکان را به متفکرانی تبدیل کنیم که بیش از پیش نقاد و در کنار آن انعطاف‌پذیر و مؤثر باشند. همچنین وی بیان می‌کند: «تفکر فلسفی به معنای صرف تفکر و استدلال محض نیست؛ بلکه مستلزم تفکر درباره تفکر است». این پارادایم فکری توسط متیو لیپمن در اواخر سال‌های ۱۹۶۰ مطرح شد. از نظر لیپمن، هدف اصلی این برنامه، کمک به کودکان است تا چگونه فکر کردن را بیاموزند. لیپمن اهداف برنامه آموزش فلسفه برای کودکان را به صورت ذیل دسته‌بندی می‌کند: بهبود و توانایی تعقل، پرورش خلاقیت، رشد فردی و میان فردی، پرورش و درک اخلاقیات، پرورش توانایی مفهوم‌یابی در تجربه. فلسفه برای کودکان - که با نام کوتاه «فبک» نوشته می‌شود - عنوان برنامه‌ای است که یکی از فلاسفه معاصر به نام متیو لیپمن آن را طراحی کرده است. بر همین اساس شاخه جدیدی از فلسفه متولد شد که «فلسفه برای کودکان» نام گرفت. بنابراین برنامه فلسفه برای کودکان در سال ۱۹۶۹ طراحی و اجرا شد و در دیگر کشورها نیز مورد استقبال قرار گرفت و هم‌اکنون در ۱۳۰ کشور جهان عملاً در جریان است. لیپمن با اجرای این برنامه کوشید که فلسفه را به جایگاه واقعی خویش - آن گونه که سقراط مدنظر داشت - بازگرداند. به نظر او، فلسفه صرفاً ویژه بزرگسالان نیست و کودکان نیز می‌توانند آن را انجام دهند. او فلسفه را در معنای فلسفه‌ورزی به کار برد؛ کاری که کودکان می‌توانند آن را انجام دهند و به طور ذاتی مستعد انجام آن هستند (قیصری رضائیان و همکاران، ۱۴۰۲). وی در کتب و مقالات

پزشمار خود بسیار کوشیده است نشان دهد که این جنبش، علاوه بر داشتن منافع عملی، به‌ویژه در زمینه ارتقا و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان مؤثر است و نیز در نظریه تربیتی جای دارد (مرعشی و همکاران، ۱۳۸۹).

بنابراین معرفت‌شناسی اسلامی با رویکرد جامع‌تری به بحث دانش و شناخت می‌پردازد و فراتر از دیدگاه‌های صرفاً شناختی یا سازه‌گرایانه است. این رویکرد بر استقلال نسبی واقعیت از انسان، امکان دستیابی به حقیقت، و وجود معیارهایی برای احراز حقیقی بودن گزاره‌ها تأکید می‌کند؛ همچنین دانش را محصول نگاه واقع‌گرای سازه‌گرایانه و یادگیری را فرایند استقلال‌یابی می‌داند و تفکر عملی را دارای سه مؤلفه شناختی، میلی و ارادی می‌شناسد. این چهارچوب معرفت‌شناختی اسلامی نگرشی جامع‌تر به انسان و فرایند کسب دانش ارائه می‌دهد که توجه به ابعاد میلی و ارادی در کنار جنبه‌های شناختی را مدنظر قرار می‌دهد (پهروزی نیک، ۱۴۰۱).

چنان‌که گفته شد، معرفت‌شناسی یکی از موضوعات مهم فلسفه معاصر است که ذهن بسیاری از اندیشمندان را به خود مشغول کرده است. معرفت‌شناسی به توضیح چگونگی فکر کردن ما می‌پردازد و به ما در تشخیص درست از نادرست و ارزیابی مناسب واقعیت کمک می‌کند. درواقع، داشتن یک معرفت‌شناسی درست، افراد را قادر به تشخیص حقیقت از خطا می‌سازد. پیامدهای معرفت‌شناسی برای همه بسیار روشن و آشکار است؛ به این معنا که افراد هرچه از معرفت‌شناسی درست‌تری برخوردار باشند، به همان میزان می‌توانند واقعیت را بهتر درک کنند. پس از این توضیح کوتاه درباره معرفت‌شناسی، اکنون به بررسی منابع معرفت‌شناختی پرداخته می‌شود.

با توجه به افزایش دسترسی کودکان به شبکه‌های اجتماعی و محتوای برخط، به‌ویژه در دوران شیوع ویروس کووید-۱۹ که آموزش برخط گسترش یافت، یادگیری مهارت‌های تفکر انتقادی برای کودکان امری ضروری است. تحقیقات نشان می‌دهند که تفکر انتقادی نه‌تنها بر افزایش خلاقیت کودکان تأثیر می‌گذارد، بلکه می‌تواند به توسعه ویژگی‌هایی مانند کنجکاوی، انعطاف‌پذیری و پویایی ذهن نیز منجر شود. این مهارت‌ها به کودکان کمک می‌کند که با توجه به محتوای برخط که بر آنها تأثیر می‌گذارد، بتوانند درستی و نادرستی اطلاعات را ارزیابی کنند و تصمیم‌های هوشمندانه‌تری بگیرند. والدین و مربیان باید به اهمیت آموزش تفکر انتقادی به کودکان توجه داشته باشند و در این زمینه برنامه‌های آموزشی مناسب را در نظر بگیرند. این امر می‌تواند به‌طور قابل توجهی در حفظ سلامت روان و افزایش تاب‌آوری کودکان در مواجهه با محتوای برخط مؤثر باشد (برهمن و خدابخشی صادق‌آبادی، ۱۳۹۶). بر این اساس، مهم‌ترین کاربردهای تفکر انتقادی در زندگی کودکان عبارت است از:

– توانایی تشخیص پیشنهاد اطلاعات سالم از پیشنهادهای و اطلاعات ناسالم؛

– امکان تشخیص و ارزیابی اطلاعات اساسی برای یک تصمیم‌گیری؛

– توانایی تشخیص واقعیت‌ها و محدود نشدن به حدس و گمان؛

– امکان پیش‌بینی پیامدهای اعمال و رفتارهای خود قبل از انجام آن.

مجموعه این توانایی‌ها موجب می‌شود که کودکان در نوجوانی و جوانی از آسیب‌های روانی و اجتماعی، مانند بزهکاری، بی‌بندوباری، اعتیاد، فرار از منزل، فرار از مدرسه، خشونت، بی‌توجهی به قوانین و مقررات و... به‌نسبت بیشتری مصون بمانند.

در همین زمینه، محمدی (۱۳۹۷) در پژوهش خود مبنی بر ارائه الگویی از برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر اساس مبانی اسلامی، به این نتایج دست یافت که باید سعی شود استدلال، تمییز و داوری را از کودکی به افراد آموزش داد؛ به‌طوری‌که این افراد به این توانایی برسند که تا حد امکان خودشان برای خودشان تفکر کنند و برای خودشان تصمیم بگیرند و بهترین‌ها را گزینش و انتخاب کنند و در یک کلام، به توانایی خود در زمینه یادگیری دست یابند. عنابستانی (۱۳۹۷) در پژوهش خود به این نتیجه رسید که ویژگی‌های فضای مجازی همچون پویایی زمان، فشرده‌گی مکان، تکرر و تنوع عددی، پیوستگی و یکپارچگی، پوشیده بودن و... از جمله اموری است که می‌تواند در زمینه آموزش فلسفه اسلامی نقش تأسیسی یا تسهیلی داشته باشد. محمدیان و فرقدانی (۱۳۹۷) نیز در پژوهش خود نشان دادند که آموزش فلسفه برای کودکان موجب کاهش معنادار سرزنش خود و افزایش معنادار خودگردانی تحصیلی در گروه آزمایش شده است. اعتصامی و شفیع‌آبادی (۱۴۰۱) به این نتایج دست یافتند که رویکرد فرایندی آموزش فلسفه برای کودک بر راهبردهای خودتنظیمی و اشتیاق تحصیلی دانش‌آموزان تأثیر معناداری دارد. ایرانشاهی و همکاران (۱۳۹۶) نیز در پژوهشی کمی در زمینه اثربخشی آموزش فلسفه برای کودکان بر تربیت شهروندی دانش‌آموزان به این نتیجه رسیده‌اند که فلسفه برای کودکان برنامه‌ای است که با هدف آموزش استدلال و مهارت‌های تفکر به کودکان ارائه شده است و سعی دارد بتواند تأثیری مثبت و ارزشمند بر چگونگی تفکر کودکان و نوجوانان داشته باشد. ترمات در پژوهشی به بررسی فلسفه برای کودکان در تدریس تفکر پرداخته که در مجله فلسفه برای کودکان منتشر شده است (Termaat, 2023). این پژوهش به بررسی تأثیر آموزش فلسفه در یادگیری و افزایش قدرت تحلیل و تعلیم در کودکان پرداخته است. درواقع این پژوهش به‌صورت کیفی به تبیین تأثیر آموزش فلسفه بر میزان یادگیری کودکان پرداخته است. ایشکلار و اوزتورک در پژوهشی به‌صورت مستقل به بررسی دیدگاه معلمان دبستان درباره کتاب‌های فلسفه تهیه‌شده برای کودکان پرداخته‌اند (Işıklar & Öztürk, 2022). درواقع این پژوهش به بررسی برخی نقدها و چالش‌های موجود در کتب فلسفه پرداخته است. لون نیز به‌صورت مستقل، پژوهشی را با عنوان «بررسی بازسازی در فلسفه برای کودکان» انجام داده است (Lone, 2022). در این پژوهش نویسنده به تبیین تأثیر برخی تغییرات و تجددگرایی در مباحث و آموزش فلسفه به کودک پرداخته است.

مهم‌ترین چالش و دغدغه این پژوهش، عدم قدرت تفکر، نداشتن قدرت «نه» گفتن، عدم قدرت انتخاب درست، تسلیم بودن در برابر تهاجم‌های فرهنگی، عدم تحرک جسمی و فکری، و نداشتن قدرت مطالبه‌گری در کودکان است. فلسفه برای کودکان (فَبَک) که به‌طور وسیع مورد توجه دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت قرار گرفته، یکی از راه‌های آموزش تفکر به کودکان است که به رشد مهارت‌های استدلال، خودمراقبتی، و انواع تفکر انتقادی و خلاق از اوایل کودکی کمک می‌کند. بنابراین به‌نظر می‌رسد که از ابتدای تولد کودک باید با بهترین شیوه ممکن و با آموزش‌های مفید به کودکان، ضمن ایجاد تفکر انتقادی و سازنده در آنها، توجه داشتن به معرفت و شریعت دینی و اسلامی را به آنان آموخت. این پژوهش بر آن است که به بررسی و ارائه الگوی پرورش تفکر کودک بر مبنای معرفت‌شناسی اسلامی در برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بپردازد. بنابراین دغدغه این پژوهش این است که

چگونه می‌توانیم کودکانی منتقد و متفکر به‌همراه معرفت و تربیت اسلامی داشته باشیم. به‌نظر می‌رسد که آموزش فلسفه باعث پرورش تفکر، تحلیل و هوش کودک می‌شود و این خود زمینه‌ساز ابتکار، نوآوری و خلاقیت در آنهاست. این مهم زمانی مفیدتر واقع می‌شود که همراه با شناخت و معرفت اسلامی باشد. درواقع هدف از این پژوهش و نتایج حاصل از آن می‌تواند کمک به تدوین‌گران و مؤلفان کتب درسی ابتدایی در جهت ارتقای مطالب درسی و هرچه بیشتر کردن محتوای فلسفی، تحلیلی و انتقادی این کتب و اسلامی شدن آنها باشد.

روش پژوهش

روش پژوهش برحسب هدف کاربردی، برحسب نوع داده کیفی، برحسب زمان گردآوری داده مقطعی، و برحسب روش گردآوری داده‌ها یا ماهیت و روش پژوهش تحلیل محتواست. جامعه آماری این پژوهش مشتمل بر دو بخش زیر است:

(الف) اساتید دانشگاه‌های استان تهران در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ طبق ملاک‌های ورود: ۱. دارا بودن حداقل پانزده سال سابقه تدریس و تحصیل مرتبط با موضوع؛ ۲. دارای مدرک دکتری تخصصی و عضو هیئت علمی در رشته‌های فلسفه تعلیم و تربیت، علوم تربیتی، علوم دینی و...؛ ۳. تخصص و تجربه کافی در زمینه فلسفه تعلیم و تربیت، علوم تربیتی، علوم دینی و...، نظیر تدوین مقاله، کتاب، طرح پژوهشی و...؛

(ب) صاحب‌نظران کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و مسئولان ذی‌ربط آموزش و پرورش مطابق با ملاک‌های ورودی: ۱. دارا بودن حداقل ده سال سابقه کار مرتبط با موضوع؛ ۲. حداقل دارای مدرک کارشناسی ارشد در رشته‌های فلسفه تعلیم و تربیت، علوم تربیتی، علوم دینی و...؛ ۳. تخصص و تجربه کافی در زمینه فلسفه تعلیم و تربیت، علوم تربیتی، علوم دینی و...، نظیر تدوین مقاله، کتاب، طرح پژوهشی و....

در این پژوهش از روش نمونه‌گیری غیرتصادفی از نوع هدفمند برای انتخاب مصاحبه‌شونده‌ها و بر اساس ملاک‌های ورود در پژوهش استفاده شد. در این روش، انتخاب موارد نمونه توسط پژوهشگر با توجه به هدف‌های مطالعه و ماهیت تحقیق صورت گرفته است. لازم به ذکر است که در این پژوهش، شانزده مصاحبه‌شونده با توجه به اصل اشباع در نظر گرفته شد؛ یعنی مصاحبه‌شونده‌های شماره ۱۷ و ۱۸ کد جدیدی به مصاحبه‌ها اضافه نکردند و مصاحبه متوقف شد.

ابزار گردآوری داده‌ها چنین بوده است: در قسمت مرور سیستماتیک اطلاعات، داده‌ها از طریق مطالعه کتب، نشریات، منابع اینترنتی و پایگاه‌های اطلاعاتی جمع‌آوری شد و پس از انتخاب منابع، به تهیه، فیش‌برداری و ترجمه متون مورد نظر در خصوص آثار اخوان الصفا، شیخ‌الرئیس، ملاصدرا، مطهری، ابن‌خلدون، خواجه نصیرالدین طوسی و غزالی اقدام گردید. حاصل این بخش، مشخص کردن شاخص‌های پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه برای کودکان بر مبنای معرفت‌شناسی اسلام و بر اساس مبانی نظری و پیشینه پژوهش است. همچنین در قسمت مصاحبه، از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته استفاده شد. در مصاحبه‌های انفرادی با مصاحبه‌شوندگان، برای بررسی مقدماتی یازده سؤال مطرح شد که این سؤال‌ها برگرفته از موضوع، الگو و اهداف پژوهش بود. علاوه بر سؤال‌های زیر، پژوهشگر برای درک تجارب شرکت‌کنندگان، در حین مصاحبه سؤال‌های فرعی دیگری نیز در کنار هر سؤال مطرح کرد.

جدول ۱. سؤال‌های مصاحبه با خبرگان

ردیف	سؤال
	با توجه به دیدگاه اخوان‌الصفاء در زمینه فلسفه و آموزش فلسفه، به‌نظر شما آموزش مباحث ابتدایی فلسفه به کودکان تا چه میزان بر اخلاقی شدن کودک و فهم مباحث ارزشی تأثیرگذار بوده است؟
	با استناد به روش و دیدگاه شیخ‌الرئیس، به‌نظر شما آموزش مباحث ابتدایی فلسفه چه تأثیری بر ایجاد تفکر عقلی، استدلالی و منطقی کودک دارد؟
	با استناد به دیدگاه ملاصدرا، به‌نظر شما تدریس مباحث فلسفی برای کودکان تا چه میزان در ایجاد دیدگاه شهودی و فلسفی تأثیرگذار است؟
	با استناد به دیدگاه مطهری، به‌نظر شما تدریس مباحث فلسفی به کودک چه تأثیری بر ارتقای درک سیاسی و اقتصادی در کودک دارد؟
	با استناد به دیدگاه ابن‌خلدون، به‌نظر شما تدریس مباحث فلسفی به کودک چه تأثیری بر ارتقای درک معرفت‌شناسی اسلامی و هستی‌شناسی در کودک دارد؟
	با استناد به دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی، به‌نظر شما تدریس مباحث فلسفی به کودک چه تأثیری بر تأدیب و تربیت در کودک دارد؟
	با استناد به دیدگاه غزالی، به‌نظر شما تدریس مباحث فلسفی به کودک چه تأثیری بر درک خداشناسی در کودک دارد؟
	چنانچه بخواهیم فلسفه را به کودکان آموزش دهیم، برای پرورش تفکر کودک، چه ویژگی‌هایی باید مورد توجه قرار گیرد؟
	از منظر معرفت‌شناسی اسلامی، پرورش تفکر کودکان بر مبنای آموزش فلسفه از چه نقاط قوتی برخوردار است؟
	از منظر معرفت‌شناسی اسلامی، پرورش تفکر کودکان بر مبنای آموزش فلسفه دارای چه نقاط ضعفی است؟

پژوهشگر پس از هماهنگی‌های لازم، در محل کار مصاحبه‌شونده حضور یافت و با استفاده از دستگاه ضبط‌صوت و با کسب اجازه از مصاحبه‌شونده، مکالمات مصاحبه را ضبط کرد تا کدها را استخراج کند. البته این عمل بعد از هر بار مصاحبه صورت گرفت و پژوهشگر در مصاحبه ۱۷ و ۱۸ دریافت که کد جدیدی به کدهای قبلی اضافه نشد؛ بنابراین فرایند مصاحبه را با مصاحبه‌شونده بعدی ادامه نداد. البته به‌جز پژوهشگر، یک متخصص آمار و یکی از اساتید دانشگاه درباره کدها نظر دادند. در حین مصاحبه، به جمع‌آوری نظرات درباره ارائه الگوی پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه بر مبنای معرفت‌شناسی اسلام پرداخته و عوامل اصلی بررسی و نهایی شد. شایان ذکر است که مدت زمان انجام مصاحبه سی تا نود دقیقه بود.

همچنین روش تحلیل داده‌ها در بخش کیفی کدگذاری نظری برگرفته از روش تحلیل مضمون با نرم‌افزار مکس کیودا بود.

یافته‌های پژوهش

برای جمع‌آوری داده‌های بخش کیفی با شانزده نفر از صاحب‌نظران و خبرگان مطلع و مسلط به موضوع پژوهش مصاحبه شد. فهرست کلیه مفاهیم استخراج‌شده از مبانی نظری و تکنیک مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲. دسته بندی و نام گذاری کلیه مضامین استخراج شده از مرور سیستماتیک ادبیات و مصاحبه با خبرگان جهت شاخص ها، مؤلفه ها و ابعاد

پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه

سازه	مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه	آثار فلاسفه	کد مصاحبه شوندگان	فراوانی
پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه بر مبنای معرفت شناسی اسلام	اخلاقی شدن کودک و فهم مباحث ارزشی	آموزش ارزش های اسلامی	آشنایی با مفاهیم اصلی	اخوان الصفا	-----	۱
			ارائه نمونه های عملی	-----	I3,I6,I12	۳
			روش های تحقق ارزش ها	-----	I5,I6, I10	۳
			توسعه مهارت ها و فرهنگ های اسلامی	-----	I2, I14	۲
		فهم مفاهیم اسلامی	تربیت انسانی	اخوان الصفا	I1,I7,I11	۴
			مطالعه منابع انسانی	اخوان الصفا	I2,I11,I13	۴
			تفکر و تحلیل	-----	I3,I6,I8	۳
			مشارکت در گروه های مطالعاتی	-----	I4,I5,I10	۳
			توجه به سازوکارهای تفسیری	اخوان الصفا	I2,I8,I14	۴
			مشاوره از مراجع تقلید	اخوان الصفا	-----	۱
			مطالعه منابع انسانی	-----	I6,I8,I12,I5	۴
			استفاده از روش های تفسیری	ابن خلدون	I7, I9, I11	۴
			بررسی تاریخچه و سیر تکامل مفاهیم	-----	I3,I6,I9,I16	۴
	الهام از شخصیت های اسلامی	الهام از شخصیت های اسلامی	مشارکت در گروه های مطالعاتی	-----	I4,I5,I16	۳
			استفاده از مشاوره	-----	I13,I10,I11	۳
			مطالعه زندگی نامه شخصیت های اسلامی	-----	I1,I4,I6,I13	۴
			تأمل در مفاهیم اسلامی در زندگی شخصیت های اسلامی	-----	I2,I3,I11	۳
			تحلیل نظری شخصیت های اسلامی	اخوان الصفا	I3,I7,I11	۴
			مشارکت در مجامع علمی و فرهنگی	-----	I5,I15,I4	۳
			اقتدا و پیروی	-----	I1,I7,I12	۳
	آموزش و توجه به عبادات	آموزش و توجه به عبادات	معرفت در مورد مفاهیم دینی	-----	I8,I9,I13	۳
			روش های آموزش عبادات	-----	I1,I10,I15	۳
			درک معانی و مفاهیم عبادات	-----	I3,I16,I11	۳
			ارتقای مهارت های	-----	I5,I10,I15	۳

			عبادی			
۴	I2,I8,I14,I12	-----	تأمل در ارتباط عبادات با زندگی			
۴	I2,I3,I11	شیخ‌الرئیس	آموزش ارزش‌ها و اصول اخلاقی	رسیدگی به رفتارها و اخلاقیات		
۴	I4,I8,I9	ابن‌خلدون	توجه به معرفت‌شناسی اخلاقی			
۴	I10, I12, I13	اخوان‌الصفاء	تربیت اخلاقی			
۴	I1,I4,I7	ملاصدرا	مسئولیت‌پذیری اخلاقی			
۵	I6,I8,I12,I5	ابن‌خلدون	وجود روحیه خدمت	تشویق به مشارکت و خدمت به دیگران		
۴	I3,I6,I8	اخوان‌الصفاء	تشویق به احساس همبستگی			
۴	I4,I10,I11	غزالی	ترویج اخلاق خیرخواهانه			
۴	I8,I11,I13	ملاصدرا	توسعه ارتباط انسانی			
۴	I12,I9,I11,I15	-----	تربیت انسان بر اساس معرفت			
۴	I10,I6,I14	شیخ‌الرئیس	تشویق به تفکر و تدبیر	توجه به اهمیت عقل	ایجاد تفکر عقلی، استدلالی و منطقی	
۳	I15,I2,I9	-----	ترویج دانش و علم			
۱	-----	شیخ‌الرئیس	ارزش قرآن و حدیث			
۳	I13,I10,I1	-----	توجه به اندیشه و عقلانیت			
۴	I2, I4, I9	غزالی	ترویج مبانی منطقی			
۴	I10, I13, I15	ملاصدرا	تشویق به تحلیل و بررسی	آموزش منطق		
۴	I7, I9, I11	اخوان‌الصفاء	احترام به انسان به‌عنوان مخلوق عقلانی			
۴	I3,I4,I14	شیخ‌الرئیس	توجه به تحلیل منطقی			
۳	I12,I11,I6	-----	توجه به استدلال قوی			
۲	I16,I7	-----	ترویج استفاده از منطق در بررسی مسائل دینی			
۴	I7, I9, I12	اخوان‌الصفاء	توجه به اصول منطقی قرآن و حدیث			
۵	I6,I8,I12,I5	ابن‌خلدون	ترویج احترام به قواعد و اصول منطقی			
۴	I6, I8, I11	غزالی	توجه به منطق در فهم و تفاسیر دینی			
۳	I2,I5,I14	-----	تشویق به پرسش و بحث	تشویق به پرسش و تفکر		
۳	I3,I4,I11	-----	ترویج ارزش‌های عقلانیت			

۴	I6,I8,I12,I5	-----	توجه به روش‌های تفکر اسلامی	آموزش تفکر نقادانه				
۴	I1,I4,I6,I13	-----	تشویق به مطالعه و تحقیق					
۴	I5, I9, I12	خواجه نصیرالدین طوسی	ترویج احترام به متفکران و علما					
۴	I4, I8, I10	ابن خلدون	توجه به تفسیر عقلانی از مفاهیم دینی					
۴	I5, I10, I13	غزالی	تشویق به بررسی منابع اسلامی					
۴	I10, I11, I15	اخوان الصفا	ترویج ارزش‌های عدالت و انصاف					
۴	I3,I7,I11	ملاصدرا	تشویق به استدلال منطقی					
۳	I4,I5,I16	-----	توجه به تفکر دینی در زمینه‌های مختلف	آشنایی با منابع اسلامی				
۴	I6, I10, I14	ملاصدرا	تحلیل متون قرآنی					
۴	I4, I8, I10	خواجه نصیرالدین طوسی	مفاهیم عرفانی					
۴	I2,I3,I11	ابن خلدون	مطالعه منابع فقهی	توجه به نقش علم و دانش				
۴	I8, I9, I15	شهید مطهری	اهمیت علم و دانش در قرآن					
۵	I6,I8,I12,I5	اخوان الصفا	احترام به عالمان و دانشمندان					
۴	I3,I7, I9	خواجه نصیرالدین طوسی	تشویق به کسب علم					
۳	I5,I15,I4	-----	الهام از درس‌ها و توصیه‌های انبیا و پیامبران	تأکید بر معرفت از طریق تجربه	دیدگاه شهودی و فلسفی			
۳	I1,I7,I16	-----	مفهوم «فطرت» و تجربه در اسلام					
۳	I2,I3,I11	-----	اهمیت قرآن و حدیث به‌عنوان معرفت تجربی					
۴	I8,I9,I13	ملاصدرا	توجه به مبانی ایمانی	اهمیت تفکر فلسفی در معرفت‌شناسی				
۱	-----	ملاصدرا	بررسی دیدگاه‌های فلسفی متعدد					
۴	I3,I16,I11	اخوان الصفا	رویکردهای اخلاقی و عرفانی					
۱	-----	ملاصدرا	تأمل در آثار فلسفی و ادبی					
۵	I2,I8,I14,I12	شهید مطهری	عدالت	نقش حکمت در معرفت‌شناسی				
۵	I3,I6,I9,I16	اخوان الصفا	مشارکت مردم					
۵	I12,I9,I11,I15	ملاصدرا	توسعه اقتصادی					

۳	I10,I6,I14	-----	حفظ حقوق اجتماعی	نقش آیات قرآن و روایات اسلامی	ارتقای درک سیاسی و اقتصادی	
۳	I15,I2,I9	-----	حفظ حقوق بشر			
۴	I2,I3,I11	ابن خلدون	حفظ امنیت			
۴	I1,I4,I13	اخوان الصفا	ترویج فرهنگ اسلامی			
۱	-----	ملاصدرا	اخلاق			
۴	I13,I10,I1	ملاصدرا	عبادت			
۳	I3,I4,I14	-----	دانش			
۳	I12,I11,I6	-----	معاملات			
۲	I16,I7	-----	اجتماع			
۴	I3, I9, 15	اخوان الصفا	عدالت	تأکید بر دعوت به تفکر و اندیشه		
۴	I3, I6, I9	غزالی	توبه			
۴	I11,I14,I16	خواجه نصیرالدین طوسی	تأکید بر معرفت به خدا			
۴	I5, I8, I12	غزالی	تأکید بر تفکر در آیات قرآن			
۴	I8,I9,I13	شهید مطهری	تأکید بر ارتباط علم و دین			
۳	I1,I10,I15	-----	تأکید بر تفکر در روایات اسلامی			
۴	I4, I9, I12	اخوان الصفا	تأکید بر تفکر در فلسفه اسلامی			
۴	I2,I5,I14	شهید مطهری	عدل الهی	مفهوم عدالت		
۳	I3,I4,I11	-----	توجه به حقوق دیگران			
۵	I6,I8,I12,I5	شهید مطهری	توجه به مساوات			
۴	I1,I4,I6,I13	-----	توجه به عدم تبعیض			
۳	I5,I15,I4	-----	توجه به حقوق انسان			
۴	I9, I10, I15	غزالی	توجه به توازن			
۱	-----	شهید مطهری	توجه به نظرات و پیشنهادهای دیگران	مشارکت و شورا		
۳	I2,I3,I11	-----	توجه به نظرات مختلف			
۳	I3,I7,I11	-----	توجه به شورا			
۳	I4,I5,I16	-----	توجه به مشارکت			

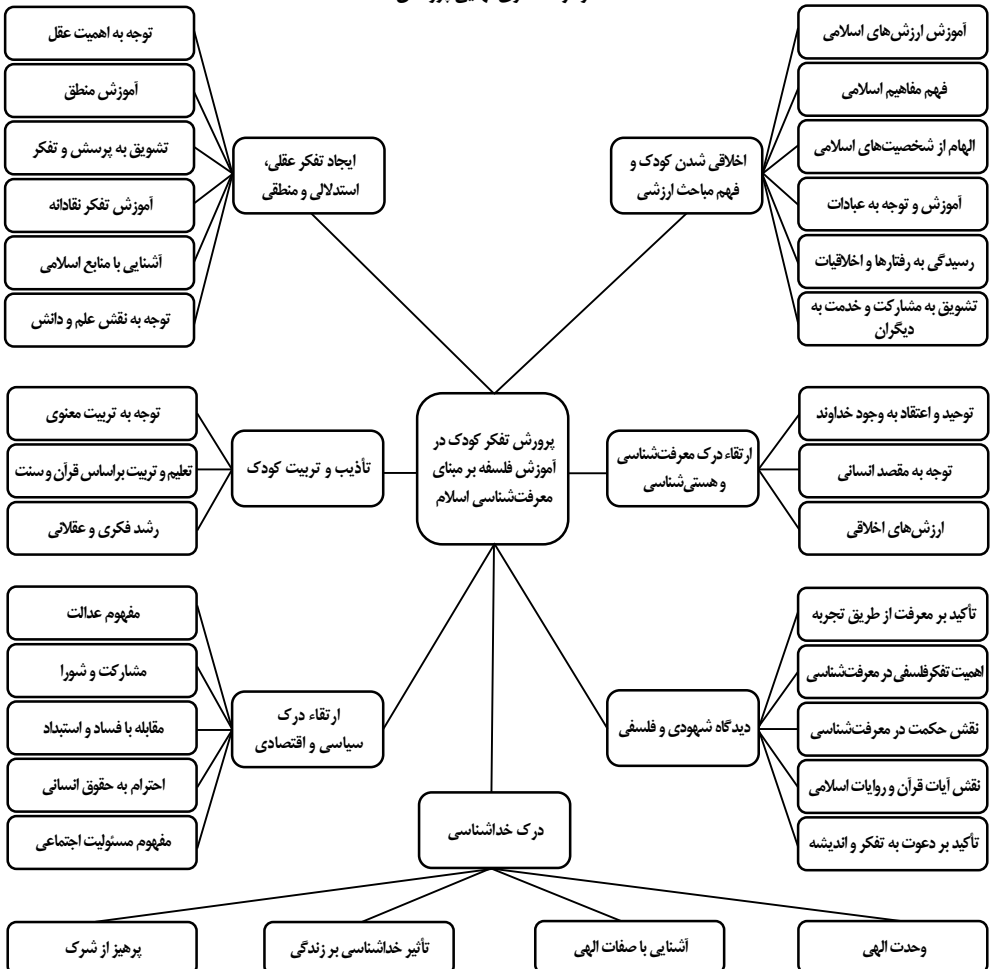
			عمومی			
۱	-----	شهید مطهری	توجه به عدالت	مقابله با فساد و استبداد		
۴	I8, I10, I16	غزالی	توجه به شفافیت			
۴	I5, I10, I15	شهید مطهری	توجه به نظارت			
۴	I2, I8, I14, I12	-----	توجه به امانت			
۴	I8, I13, I15	خواجه نصیرالدین طوسی	توجه به مسئولیت			
۳	I1, I7, I14	-----	توجه به حقوق زنان	احترام به حقوق انسانی		
۳	I2, I3, I11	-----	توجه به حقوق کودکان			
۳	I10, I15	اخوان الصفا	توجه به حقوق مسلمانان و غیر مسلمانان			
۴	I1, I4, I8	شهید مطهری	توجه به حقوق اقلیت‌ها			
۴	I7, I9, I11	ابن خلدون	توجه به حقوق بشر در جنگ			
۴	I5, I6, I9	شهید مطهری	توجه به حفظ محیط زیست	مفهوم مسئولیت اجتماعی		
۴	I13, I15, I16	اخوان الصفا	توجه به حقوق شهروندان			
۵	I3, I6, I9, I16	ابن خلدون	عظمت و قدرت خدا	توحید و اعتقاد به وجود خداوند		
۵	I12, I9, I11, I15	ابن خلدون	عدالت خدا			
۳	I10, I6, I14	-----	رحمت و حکمت خدا			
۴	I15, I2, I9	ابن خلدون	توکل به خدا			
۴	I2, I3, I8	اخوان الصفا	پایبندی به دین			
۱	-----	ابن خلدون	توجه به خداوند	توجه به مقصد انسانی		
۳	I13, I10, I11	-----	توجه به رسالت پیامبران			
۳	I3, I4, I14	-----	توجه به قرآن			
۱	-----	ابن خلدون	توجه به عدالت و محبت			
۳	I16, I7	خواجه نصیرالدین طوسی	توجه به عمل و عبادت			
۴	I1, I9, I10	شهید مطهری	توجه به توحید و وحدت			
۱	-----	ابن خلدون	خیرخواهی	ارزش‌های اخلاقی		
۳	I3, I4, I11	-----	تواضع			
۳	I8, I10, I15	غزالی	بخشش			
۴	I4, I8, I10	اخوان الصفا	استقامت			
۴	I5, I8, I9	ابن خلدون	تلاش برای بهبود جامعه			
۴	I6, I10, I13	غزالی	صداقت			
۵	I6, I8, I12, I5	ابن خلدون	توجه به آثار اخلاقی	توجه به تربیت معنوی		تأدیب و تربیت کودک
۵	I1, I4, I16, I13	ابن خلدون	توجه به رفتار صالح			
۴	I5, I15, I14	خواجه نصیرالدین	توجه به مردم و رفتاری			

		طوسی	بدون اغراق و تکبر		
۴	I3,I7,I11	خواجه نصیرالدین طوسی	تعلیم و تربیت بر پایه آموزش مبانی دینی، احکام و اخلاق اسلامی	تعلیم و تربیت بر اساس قرآن و سنت	
۴	I4,I5,I16	خواجه نصیرالدین طوسی	ترویج فرهنگ دینی		
۴	I8,I9,I13	ابن خلدون	ترویج عدالت در رفتار با دیگران، به‌منظور ارتقای ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی		
۴	I1,I10,I15	ابن خلدون	ترویج همدلی		
۴	I3,I16,I11	ابن خلدون	پایبندی به وعده‌ها و عهدهای داده‌شده		
۴	I2, I8, I9	غزالی	ترویج همکاری و تعاون		
۴	I1, I8, I11	اخوان الصفا	تحلیل و انتقاد سازنده	رشد فکری و عقلانی	
۴	I10, I11, I15	شهید مطهری	ترویج خلاقیت، ابتکار و نوآوری، به‌منظور شکوفایی فردی و جامعه‌ای		
۴	I4, I8, I10	خواجه نصیرالدین طوسی	ترویج اندیشه‌های پژوهشی و علمی		
۴	I4, I6, I9	اخوان الصفا	ترویج اندیشه‌های منطقی و روش‌های استدلال		
۴	I2, I3, I7	غزالی	اندیشه‌های فلسفی و تفکر عمیق		
۴	I5,I10,I15	غزالی	عبودیت	وحدت الهی	درک خداشناسی
۴	I6,I8,I12,I5	-----	اخلاص		
۱	-----	غزالی	استماع و اطاعت		
۱	I5,I15,I4	غزالی	تلاش برای رضایت خدا		
۳	I2,I3,I11	-----	تفکر و تدبیر در آثار خلقت	آشنایی با صفات الهی	
۳	I3,I7,I11	-----	مطالعه قرآن و سنت		
۳	I4,I5,I16	-----	ترویج محبت و عشق به خدا		
۳	I8,I9,I13	-----	ارتباط با خالق	تأثیر خداشناسی بر زندگی	
۴	I1,I10,I15	غزالی	تعیین هدف در زندگی		
۴	I1, I9, I10	اخوان الصفا	تحمل در برابر دشواری‌ها		
۳	I1,I7,I15	-----	تسلیم به قضا و قدر		
۴	I3, I8, I12	خواجه نصیرالدین	اعتقاد به وجود خدا		

		طوسی			
۴	I6, I9, I10	خواجه نصیرالدین طوسی	پرهیز از تصویرسازی	پرهیز از شرک	
۴	I5, I11, I13	شهید مطهری	پرهیز از اعتقاد به قوانین غیرالهی		
۴	I1, I6, I8	اخوان الصفا	پرهیز از تعصب و تفرقه		
۴	I7, I9, I13	غزالی	پرهیز از تکبر و خودپرستی		
۴	I7, I9, I12	شهید مطهری	پرهیز از استعانت از غیر خدا		

درنهایت بر اساس شاخص‌ها و مؤلفه‌های شناسایی شده بر اساس مستندات پژوهشی و مصاحبه با خبرگان، الگوی مفهومی پژوهش به صورت شکل زیر ارائه می‌شود:

نمودار ۱. الگوی نهایی پژوهش



بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد الگوی پرورش تفکر کودک بر هفت بعد اصلی تأکید دارد که هریک از ابعاد آن اهمیت خاص خود را دارند و می‌توانند تأثیری بر الگوی آموزش فلسفه برای کودکان بر مبنای معرفت‌شناسی اسلامی داشته باشند. این ابعاد عبارت‌اند از:

۱. «اخلاقی شدن کودک و فهم مباحث ارزشی» (آموزش ارزش‌های اسلامی، فهم مفاهیم اسلامی، الهام از شخصیت‌های اخلاقی، آموزش و توجه به عبادات، رسیدگی به رفتارها و اخلاقیات و تشویق به مشارکت و خدمت به دیگران)؛
 ۲. «ایجاد تفکر عقلی، استدلالی و منطقی» (توجه به اهمیت عقل، آموزش منطق، تشویق به پرسش و تفکر، آموزش تفکر نقادانه، آشنایی با منابع اسلامی و توجه به نقش علم و دانش)؛
 ۳. «دیدگاه شهودی و فلسفی» (تأکید بر معرفت از طریق تجربه، اهمیت تفکر فلسفی در معرفت‌شناسی، نقش حکمت در معرفت‌شناسی، نقش آیات قرآن و روایات اسلامی و تأکید بر دعوت به تفکر و اندیشه)؛
 ۴. «ارتقای درک سیاسی و اقتصادی» (مفهوم عدالت، مشارکت و شورا، مقابله با فساد و استبداد، احترام به حقوق انسانی، و مفهوم مسئولیت اجتماعی)؛
 ۵. «ارتقای درک معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی» (توحید و اعتقاد به وجود خداوند، توجه به مقصد انسانی و ارزش‌های اخلاقی)؛
 ۶. «تأدیب و تربیت کودک» (توجه به تربیت معنوی، تعلیم و تربیت بر اساس قرآن و سنت، و رشد فکری و عقلانی)؛
 ۷. «درک خداشناسی» (وحدت الهی، آشنایی با صفات الهی، تأثیر خداشناسی بر زندگی، و پرهیز از شرک).
- آموزش فلسفه برای کودکان بر مبنای معرفت‌شناسی اسلام، رویکردی نوین در آموزش فلسفه به کودکان است که با توجه به آموزه‌های اسلامی و ویژگی‌های رشدی و شناختی کودکان طراحی شده است. بر اساس یافته‌های پژوهش، الگوی پرورش تفکر کودک در این رویکرد، الگویی جامع و منسجم است که می‌تواند به پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه بر مبنای معرفت‌شناسی اسلام کمک کند.

منابع

- اعتصامی، حمیده و شفیع‌آبادی، عبدالله (۱۴۰۱). اثربخشی آموزش فلسفه برای کودکان بر رشد اخلاقی دانش‌آموزان پسر پایه ششم دبستان. *فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی*، ۱۳(۵۲)، ۲۵۵-۲۳۳.
- ایران‌شاهی، مسلم، پیرانی، ذبیح، رضایی، محمدهاشم و سیفی، محمد (۱۳۹۶). اثربخشی آموزش فلسفه‌ورزی کودکان بر اخلاق شهروندی و مؤلفه‌های آن در دانش‌آموزان دختر ابتدایی. *فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های اعتقادی - کلامی*، ۷(۱)، ۳۳۳-۳۰۵.
- برهن، میرم و خدابخشی صادق‌آبادی، فاطمه (۱۳۹۶). آموزش فلسفه برای کودکان. *مجله پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری*، ۲(۹)، ۱۰۴-۹۰.
- بهروزی نیک، سیدنورالدین و بهروزی نیک، سیدفخرالدین (۱۴۰۱). فلسفه برای کودکان و اخلاق. *دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی*، ۵۲(۵)، ۱۰۱-۸۳.
- قیصری رمضانیان، مژگان، معصومی فرد، مرجان، رضایی، صادق و محمودی، مهدی (۱۴۰۲). واکاوی و تبیین پرورش تفکر کودک در آموزش فلسفه برای کودکان بر مبنای معرفت‌شناسی اسلامی. *قرآن و طب*، ۸(۳)، ۱۲۹-۱۴۰.
- عنابستانی، فاطمه (۱۳۹۷). پرورش رشد و تعالی در محیط‌های آموزشی. تهران: نشر فروغ سیمرخ.
- محمودی، عباس (۱۳۹۷). ارائه مدلی از برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر اساس مبانی اسلامی. هشتمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روان‌شناسی؛ آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران. تهران.
- محمدیان، بنت‌الهدی و فرقدانی، آزاده (۱۳۹۷). اثربخشی آموزش فلسفه برای کودکان بر ارزیابی تعارض بین والدین و خودگردانی تحصیلی. *نشریه تفکر و کودک*، ۹(۱)، ۵۳-۷۲.
- مرعشی، سیدمنصور، صفایی مقدم، مسعود و خزایی، پروین (۱۳۸۹). بررسی تأثیر اجرای برنامه آموزش فلسفه برای کودکان به‌روش اجتماع پژوهشی، بر رشد قضاوت اخلاقی دانش‌آموزان پایه پنجم ابتدایی شهر اهواز. *نشریه تفکر و کودک*، ۱(۱)، ۱۰۲-۸۳.
- Işıklar, S. & Öztürk, Y. A. (2022). The effect of philosophy for children (P4C) curriculum on critical thinking through philosophical inquiry and problem solving skills. *International Journal of Contemporary Educational Research journal*, 9(1), 130-142.
- Lone, J. M. (2022). Philosophy for children. *A companion to public philosophy journal*, 14(3), 325-336.
- Termaat, A. (2023). Framing, classification, and conceptual linkages: What can interdisciplinary practice in small secondary schools contribute to the curriculum conversation?. *The Curriculum Journal*, 35(2), 145-167.